

ISBN 975-7399-77-9

9 789757 399773

1500000
KOV DAHIL

KARL
MARX

ARTI-DEĞER
TEORİLERİ
İKİNCİ KİTAP

KARL MARX
ARTI-DEĞER TEORİLERİ
İKİNCİ KİTAP

SOL
YAYINLARI

BİRİNCİ BASKI
ANKARA 1999

ARTI-DEĞER TEORİLERİ
İKİNCİ KİTAP

KARL MARX

ÇEVİREN
YURDAKUL FİNCANCI

- 541 [d) Makine Kullanımının İşçi Sınıfı Açısından Ortaya Çıkardığı Bazı Sonuçları Ricardo'nun Doğru Belirleyişi. Sorunun Rikardocu Gözle Açıklanmasında Bazı Mazur Gösterici Nesyonlar]
- 552 [2. Barton'un Görüşleri]
- 552 [a) Barton'un, Sermaye Birikimi, Emeğe Yönelik Talepte Göreli Bir Azalmaya Yol Açar Tezi. Bu Olguyla Sermayenin Emek Üzerindeki Egemenliği Arasında Bulunan İç-Bağlantıyı Barton'un ve Ricardo'nun Anlayamayışı]
- 556 [b) Barton'un, Ücret Hareketi ve Nüfus Artışı Konusundaki Görüşleri]

EKLER
561-564

- 561 [1. Tarımsal Ürün Arzının Talebe Her Zaman Tekabül Ettiği Tezinin İlk Biçimi. Rodbertus ve 18. Yüzyıl Ekonomistleri Arasındaki Pratisyenler]
- 562 [2. Toprak Sahipleri ile Tüccar Arasındaki Husumet Konusunda Nathaniel Forster'in Görüşleri]
- 562 [3. Rant ile Kâr Arasındaki İlişki Konusunda Hopkins'in Görüşleri]
- 563 [4. Tarımdaki İlerleme Konusunda Carey'in, Malthus'un ve James Deacon Hume'un Görüşleri]
- 564 [5. Tarım Emeğindeki Üretkenlik Artışı Konusunda Hodgskin'in ve Anderson'un Görüşleri]
- 564 [6. Kâr Oranında Düşüş]
- 567 *Açıklayıcı Notlar.*
- 583 *Kaynaklar Dizini*
- 588 *Adlar Dizini*

[SEKİZİNCİ BÖLÜM]

BAY RODBERTUS. YENİ RANT TEORİSİ
(ARA AÇIKLAMA)^[1]

[1. Tarımda Artı-Değer Fazlası. Kapitalizm Koşulları Altında
Tarımın Sanayiden Daha Yavaş Gelişmesi]

[X-445] Herr Rodbertus. Dritter Brief an von Kirchmann von Rodbertus. Widerlegung der Ricardoschen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie, Berlin, 1851.

Her şeyden önce şu nokta belirtilmeli: Gerekli ücretin 10 saate eşit olduğu varsayılırsa, bu, en kolayından şöyle açıklanabilir: Eğer 10 saatlik emek (yani 10 saate eşit para miktarı) tarım işçisinin aşağı yukarı bütün gerekli geçim araçlarını yani tarım ve sanayi ürünlerini vb. almasına elveriyorsa o zaman **niteliksiz emek*** için ortalama ücret budur. Dolayısıyla, burada, onun günlük ürününden kendi payına düşmesi gerekenin *değeri* üzerinde duruyoruz. Her şeyden önce bu değer, onun ürettiği *meta* biçiminde varolur, yani, bu metanın, kendi tükettiği (eğer tüketirse) kısmı çıktıktan sonra, değişimi karşılığında kendisi için gerekli geçim araçlarını sağlayabileceği belli *bir miktarda* varolur.. Böylece onun

*Marx'ın İngilizce yazdığı sözcük, tümcecik ve tümceler, siyah harflerle; Fransızca yazdığı sözcük, tümcecik ve tümceler *siyah-italik* harflerle; Marx'ın altını çizdiği İngilizce ve Fransızca sözcükler aralıklı (espashi) dizildi. -Ed.

gerekli "geliri"nin hesaplanmasında yalnızca bizzat ürettiği *kullanım-değeri* değil, ama bunun yanısıra sanayi ve tarım da hesaba katılır. Ama bu *meta* kavramı içinde vardır. O yalnızca bir ürün üretmez, bir meta üretir. Dolayısıyla bu konuda fazla söz gerekmez.

Bay Rodbertus ilkin, toprak sahipliği ile sermaye sahipliği arasında *bir ayrılmanın* olmadığı bir ülkedeki durumu inceliyor. Ve burada önemli bir sonuca, rantın (rant derken *artı-değerin* tümünü kastediyor) yalnızca karşılığı ödenmemiş emeğe ya da bu emeğin temsil ettiği ürünlerin miktarına eşit olduğu sonucuna varıyor.

Hemen belirtmelidir ki, Rodbertus yalnızca *görelî* artı-değerin büyümesini yani emeğin üretkenliğindeki artıştan ileri gelen artı-değer artışını dikkate almaktadır; işgününün uzatılmasından ileri gelen artı-değer artışını değil. Kuşkusuz her mutlak artı-değer, bir anlamda görelidir. Emek, işçi için, bütün zamanını yalnızca kendisini canlı tutmaya yetecek kadar olmaktan daha üretken olmalıdır. Ama bu noktadan itibaren ayırım işlemeye başlar. Bu arada yerî gelmişken belirtelim, eğer başlangıçta emek çok az üretken idiyse, gereksinimler de (örneğin kölelerde olduğu gibi) aşırı ölçüde basittir; efendiler de hizmetkarlarından çok daha iyi yaşıyor değildir. Gerekli emeğin görelî üretkenliği, bir kâr yiyicisinin, bir asalağın ortaya çıkmasına yetmeyecek kadar düşüktür. Emeğin henüz pek üretken olmamasına, makinelerin ve işbölümünün bulunmamasına karşın yüksek bir kâr oranıyla karşılaşsak, böyle bir durum ancak şu koşullarda sözkonusu olabilir: ya Hindistan'da çok olduğu gibi, bir yandan işçinin gereksinimleri aşırı ölçüde azdır ve yoksulluk düzeyinin altına çekilmiştir, ama bir yandan da emeğin düşük düzeydeki üretkenliği, ücretlere harcanan sermaye payına oranla, görelî olarak küçük bir *sabit sermayeyle* özdeşir ya da —ki bu da aynı kapağa çıkar— toplam sermayeye göre, ücretlere, daha yüksek oranda bir sermaye payı ayrılmıştır; ya da son olarak emek-zamanı aşırı ölçüde uzundur. Bu sonuncu durum, kapitalist üretim tarzının zaten varolduğu ama çok daha gelişmiş ülkelerle rekabet zorunda bulunduğu (Avusturya, vb.) ülkelerin durumudur. Bu ülkelerde, bir yandan işçinin gereksinimleri daha az gelişmiş olduğu, bir yandan tarım ürünleri daha ucuza geldiği ya da para olarak daha az değer taşıdığı için —ki bu da kapitalist açısından aynı kapağa çıkar— ücretler düşük olabilir. Böylece, diyelim ki işçinin ücretli olarak gerekli olan 10 saatlik emeğin ürün miktarı küçüktür. Ama işçi 12 saat yerine 17 saat çalışırsa (emeğin düşük üretkenliğinden ileri gelen) açığı kapatabilir. Ama belli bir ülkede, emeğin görelî değeri emeğin üretkenliğine oranla düşüktür diye, farklı ül-

kelerdeki ücretlerin, emeğin üretkenliğiyle ters orantılı olduğu sanılmamalıdır. Gerçekte durum bunun tam tersidir. Dünya pazarında bir ülke, bir başkasına göre ne ölçüde daha üretkense, ücretleri de ötekiyle karşılaştırıldığında daha yüksek olacaktır. İngiltere'de yalnızca nominal ücretler değil, gerçek ücretler de Kıta Avrupası'na göre daha yüksektir. İşçi daha fazla et yer; daha fazla gereksinimini karşılar. Ama bu yalnızca sanayi işçisi için sözkonusudur, tarım işçisi için değil. Ama İngiliz işçilerin ücretleri, üretkenliklerine oranla [başka ülkelerde ödenen ücretlerden] daha yüksek değildir.

Tarım işçisinin ortalama ücreti sanayi işçisinin ortalama ücretinden düşük olduğu içindir ki, toprağın verimine göre rantın değişiklik göstermesinden ayrı olarak bir rantın varlığı —yani modern toprak mülkiyeti— pekala olanaklıdır. Her şeyden önce (kapitalistler çiftçi olmadan önce, çiftçi kapitalist olduğuna göre) geleneksel olarak kapitalist, kazancının bir bölümünü toprak sahibine aktardığı için, bunu, ücretleri, düzeyinin altına düşürerek karşılamıştı. Emekçilerin topraktan kağmaları üzerine, ücretlerin artması zorunluydu ve arttı. Ama bu baskı kendini hemen hiç hissettirmedi; makineler işe koşulduğu zaman toprak yeniden (görelî) bir nüfus fazlasıyla övünmeye koyuldu. (Vide* İngiltere.) Emek-zamanını uzatmaksızın ya da emeğin üretkenlik gücünü geliştirmeksizin, artı-değer, ücretleri alışıldık düzeyinin altına çekerek de artırılabilir. Gerçekten de tarımsal üretimin kapitalist yöntemlerle yapıldığı her yerde durum budur. Bu, makinelerle sağlanmamışsa, toprak otlığa dönüştürülerek sağlanmıştır. İşte burada || 446| rantın *potansiyel temeli* ile karşı karşıyayız; *gerçekte* tarım emekçisinin ücreti, ortalama ücrete eşit değildir. Bu rant, ürünün, değerine eşit olan *fiyatından* bağımsız olarak olanaklıdır.

Ricardo, ikinci tür bir rant artışının, yani aynı fiyat üzerinden daha fazla ürün satılmasının sonucu olan rant artışının da ayrıntıdadır; ama bunu dikkate almaz, çünkü rantı *acre*** başına değil, *quarter**** başına ölçer. 2 şilin[den] 20 quarter [tahıl -ç.] 2 şilin[den] 10 quarter tahıldan ya da 3 şilin[den] 10 quarterden fazladır diye, Ricardo rantın yükseldiğini söylemez (ve *bu durumda* rant, düşen fiyatlar sonucu artabilir).

Bu arada belirtmeli ki, rant fenomeni nasıl açıklanırsa açıklansın, tarımla sanayi arasındaki *önemli farklılık* süregider; şöyle ki, fazla artı-değeri, sanayide daha ucuz üretim, tarımda daha pahalı üretim yaratır. Eğer 1 pound ipliğin ortalama fiyatı 2 şilin ise ve

* Bakınız: -ç.

** 0,404 hektar. -ç.

*** Yaklaşık 12,5 kiloluk İngiliz tahıl ölçü birimi. -ç.

ben onu 1 şiline üretebiliyorsam, o zaman daha genişlemiş bir pazar elde edebilmek için ipliği 1 şilin 6 peniden [ya da] her durumda 2 şilinin altında satmam gerekir. Dahası, bu mutlak bir zorunluktur; çünkü daha ucuz üretim, daha geniş ölçekte üretimi gereksinir. Böylece, öncesiyle karşılaştırıldığı zaman, ben piyasayı mala boğarım. Öncekine oranla *daha çok* satmam gerekir. Her ne kadar 1 pound iplik yalnızca 1 şiline maloluyorsa da bu, eskiden ürettiğim 8.000 pound yerine, şimdi, diyelim 10.000 pound üretirsem böyledir. Düşük maliyet, sabit sermaye 10.000 pounda yayıldığı için elde edilmiştir. Eğer ancak 8.000 pound [iplik -ç.] satsaydım, yalnızca makinelerin aşınma payı, pound başına fiyatı, beşte-bir yani %20 oranında artırırdı. Bu nedenle, 10.000 poundu satabilmek için, 2 şilinin altında satarım. Böyle yaparak hâlâ 6 peni fazla kâr ederim; yani ürünümün 1 şilin olan ve normal kârı zaten içeren değerinin %50'si oranında daha fazla kâr ederim. Üstelik böylelikle pazar fiyatını düşmeye zorlarım ve sonuç olarak tüketici, ürünü daha ucuza elde eder. Ama tarımda 2 şilinden satarım, çünkü yeter miktarda verimli toprağım olsaydı daha az verimli olan toprak ekilip-biçilmezdi. Eğer verimli toprak alanı genişletilseydi ya da daha kötü toprağın verimliliği, talebi karşılayabileceğim ölçüde artırılsaydı, o zaman bu oyun sona ererdi. Ricardo, bunu yalnızca yadsınmamakla yetinmiyor, üstelik dikkatleri de açıkça bu noktaya çekiyor.

Demek ki, toprağın verimindeki değişikliğin, rantı değil, ama ranttaki farklılıkları açıkladığımı kabul edersek, geriye kalan şu yasadır: Sanayide aşırı kâr ortalama olarak ürün fiyatının düşürülmesinden kaynaklanırken, tarımda rantın görece büyüklüğünü, yalnızca fiyatın görece olarak artırılması (verimli topraktan alınan ürünün fiyatının, değerinin üstüne çıkarılması) değil, ama ucuz ürünün, daha pahalı olanın maliyetinden satılması belirler. Ama bu daha önce gösterdiğim gibi (Proudhon)^[2] yalnızca rekabet yasasıdır; "toprak"tan değil, "kapitalist üretim"den kaynaklanır.

Dahası var, Ricardo, ekonomistlerin yaptığı gibi, tarihsel bir fenomeni; önsüz-sonsuz bir yasaya dönüştürmesi bir yana konursa, bir başka açıdan haklı olabilir. Bu tarihsel fenomen, tarım karşısında, imalatın (aslında sanayinin gerçekten burjuva olan kolunun) görece olarak daha hızlı gelişimidir. Tarım gerçi daha üretken hale gelmiştir ama, sanayi ile aynı hızda değil. İmalatta üretkenlik on kat artarken, tarımda, olsa olsa ikiye katlanmıştır. Dolayısıyla tarım, her ne kadar mutlak olarak daha üretken hale gelmişse de *görece olarak* daha az üretken hale gelmiştir. Bu yalnızca, burjuva üretimin gösterdiği garip gelişmenin ve onun özündeki çelişkinin

kanıtı olur; yoksa, tarımın görelî olarak daha az üretken hale geldiği ve sınıî ürünün değeriyle karşılaştırıldığı zaman, tarımsal ürünün değeri ve onun yanısıra rantın da arttığı şeklindeki görüşü geçersiz kılmaz. Kapitalist üretimin gelişme sürecinde, tarımsal emeğin, görelî olarak, sanayi emeğinden daha az üretken hale gelmesi, yalnızca, tarımdaki üretkenliğin aynı hız ve aynı ölçüde gelişmediğini gösterir.

A sanayisinin B sanayisi ile ilişkisinin 1:1 olduğunu varsayalım. Başlangıçta tarım daha üretken[di], çünkü yalnızca doğa güçleri değil, ama doğa tarafından yaratılmış bir makine de tarımda rol oynamakta[ydı -ç.]; ta başından beri her bir işçi bir makineyle çalışıyor[du -ç.]. Eski zamanlarda ve ortaçağda, tarımsal ürünlerin sanayi ürünlerinden görelî olarak çok daha ucuz oluşu bundan ileri geliyor[du -ç.]; ortalama ücret içinde ikisi arasındaki oran, apaçık bunu gösteriyor (Bkz: *Wade*^[31]).

Şimdi bunun yanısıra 1°: 1°'in, her ikisinin [üretim dalının] verimliliğini ifade ettiğini kabul edelim. Bu durumda A sanayisi 10° olursa, yani verimi on kat artarsa, buna karşılık B sanayisi yalnızca üç kat artar ve 3° olursa, o zaman bu iki sanayi dalı daha önce 1:1 iken şimdi 10:3 ya da 1:3/10 olur. B sanayisindeki verimlilik mutlak olarak üç kat arttığı halde, görelî olarak 7/10 oranında azalmıştır. En yüksek rant için de aynı[dır] —sanayiye göre— sanki artmış gibidir; çünkü en kötü toprak 7/10 daha az verimli hale gelmiştir.

Şimdi bu asla Ricardo'nun sandığı gibi, tarımsal ürünlerin fiyatındaki görelî artış sonucu ücretler yükseldiği için kâr oranı düşmüştür anlamına gelmez [447]. Çünkü ortalama ücreti, bu ücreti oluşturan ürünlerin görelî değeri değil, mutlak değeri belirler. Ama şu anlama gelir: Kâr oranı (aslında artı-değer oranı), imalat sanayisinin üretkenlik gücündeki artışla aynı oranda artmamıştır; bu da tarımın (toprağın değil) görelî olarak daha az üretken olduğundan ötürüdür. Bundan kesin olarak hiç kuşku yoktur. Sanayideki ilerlemeye karşılaştırıldığı zaman, gerekli emek-zamanındaki düşüş az görünür. Rusya vb. gibi ülkelerin, tarım ürünleri söz konusu olduğunda İngiltere ile etkili bir rekabete girebilmeleri olgusu bunu apaçık göstermektedir. Daha zengin ülkelerde paranın daha düşük değerde olmasının (yani zengin ülkelerde paranın, görelî olarak düşük üretim maliyetlerinin) bu işle hiç ilgisi yoktur. Çünkü soru, bu durumun, zengin ülkeler tarımını etkilerken, sanayi ürünlerinin yoksul ülkelerle rekabetini neden etkilemediğidir. (Yeri gelmişken söyleyelim, bu, yoksul ülkelerin daha ucuza ürettiğini ve onların tarım emeğinin daha üretken olduğunu göstermez.

Birleşik Devletler'de bile, son istatistiklerle de kanıtlandığı gibi, belli bir fiyatta tahıl ürününün miktarı artmıştır; ama bu acre başına ürün arttığı için değil, daha fazla acre tarıma açıldığı içindir. *Geniş* toprakların bulunduğu ve yüzeysel olarak işletildiği yerlerde, toprağın aynı miktar emekle, daha ileri ülkelerdeki çok daha küçük alanlara göre, daha fazla miktarda ürün verdiği, toprağın daha üretken olduğu söylenemez.)

Daha az verimli toprağın tarıma açılması olgusu, zorunlu olarak tarımın daha az verimli hale geldiğini kanıtlamaz. Tam tersine, toprağın daha verimli hale geldiğinin kanıtı olabilir; daha düşük nitelikli toprağın ekilip-biçilmesi, [yalnızca] tarımsal ürün fiyatının sermaye yatırımını karşılayacak yeterlikte arttığı değil, ama bunun tersine, üretim araçlarının verimsiz toprağı "verimli" hale getirecek ve yalnızca normal kâr bırakmakla kalmayıp rant da üretecek ölçüde geliştiğinin kanıtı olabilir. Üretim gücünün [verili] bir gelişme aşamasında verimli olan toprak daha düşük gelişme düzeyinde verimsiz olabilir.

Tarımda emek-zamanının uzatılması —yani mutlak artı-değerin çoğaltılması— ancak sınırlı ölçüde olanaklıdır. İnsan toprakta, gaz lambasının ışığı altında çalışamaz. Doğrudur, baharda ve yazın insan erken kalkabilir. Ama, zaten görelî olarak daha az işin yapıldığı kısa kış günleri bunu dengeler. Bu bakımdan, normal işgünü yasa zoruyla düzenlenmiyorsa *mutlak artı-değer sanayide daha büyüktür*. Tarımda daha küçük miktarda artı-değer yaratılmasının bir ikinci nedeni, ürünün, üzerinde herhangi bir emek harcanmaksızın, uzun süre üretim sürecinde kalmasıdır. Hayvan besiciliği, koyun çiftlikleri gibi, nüfusun topraktan bütün bütün sökülüp çıkarıldığı belli bazı tarım dalları dışında, kullanılan değişmeyen sermayeye görelî olarak tarımda istihdam edilen insan sayısı —hatta en gelişkin geniş-ölçekli tarımda bile— sanayide olduğundan, ya da en azından başat sanayi dallarında olduğundan çok daha fazladır. Dolayısıyla, yukarıda anılan nedenlerle, artı-değer kitlesi *aynı* sayıda insanın sanayide istihdam edilmesi halinde [olabileceğinden], görelî olarak daha küçükse bile —ki bu koşul, ücretlerin ortalama düzeyin altına düşmesiyle bir ölçüde dengelenir— kâr oranı sanayidekinden daha büyük olabilir. Ancak tarımda kâr oranını (geçici olarak değil, ama sanayi ile karşılaştırılınca ortalama olarak) yükselten başka nedenler (biz yalnızca yukarıdaki durumu imliyoruz) varsa, toprak sahibinin yalnızca varoluşu bile bu fazla kârın, kendini sağlama almasına ve genel kâr oranının oluşumunda yer almaksızın toprak sahibine gitmesine neden olur.

[2. Kâr Oranı ile Artı-Değer Oranı Arasındaki İlişki.
Tarımsal Hammaddenin Tarımdaki Değişmeyen Sermaye Ögesi
Olarak Değeri]

Rodbertus'la ilgili olarak, genel çerçevede yanıtlanması gereken soru şu:

Yatırılmış sermayenin genel biçimi şöyledir:

<i>Değişmeyen Sermaye</i> makineler-hammaddeler	<i>Değişen Sermaye</i> emek-gücü
--	-------------------------------------

Genel olarak, değişmeyen sermayenin iki ögesi, emek araçları ve emeğin nesnesidir. İkincinin zorunlu olarak bir meta, bir emek ürünü olması gerekmez. Bu nedenle her ne kadar h zaman *emek sürecinin* bir ögesi olarak varolsada *sermayenin ögesi* olarak varolmayabilir. Toprak çiftçinin hammaddesidir, maden madencinin, su balıkçının ve hatta orman avcının.^[4] Ancak sermayenin en tamamlanmış biçiminde, emek sürecinin bu üç ögesi, aynı zamanda sermayenin de üç ögesi olarak belirir, yani bunların hepsi metadır; bir değişim-değeri olan kullanım-değeridir ve emek ürünüdür. Bu çerçevede her üç öge, değer yaratma sürecine dahil olur; gerçi o sürecin içinde makine de yer alır ama, emek sürecine katıldığı genişlik ölçüsünde değil, yalnızca tüketildiği ölçüde [yer alır].

Şimdi ortaya şu soru çıkıyor: Belli bir sanayi kolunda bu üç öğeden birinin eksikliği, bu sanayide (artı-değer oranını değil) *kâr oranını* artırabilir mi? Genel çerçevede şu formül, yanıtı içeriyor:

Kâr oranı, artı-değerin yatırılmış toplam sermayeye oranına eşittir.

Bu araştırmanın başından sonuna kadar, *artı-değer oranının*, yani ürün değerinin, kapitalist ile işçi arasında bölünüşünün değişmediği varsayılmıştır.

||448| Artı-değer oranı a/d 'dir; kâr oranı $a / s+d$. Artı-değer oranı, a , belli olduğu zaman d de bellidir; a/d 'nin de değişmeyen bir değer olduğu varsayılmıştır. Bu nedenle $a / s+d$ 'nin büyüklüğü, ancak $s+d$ değiştiği zaman değişebilir; d belli olduğuna göre, bu büyüklük, ancak s artar ya da eksilirse, büyür ya da küçülür. Bundan başka $a / s+d$, $s:d$ 'nin oranında değil, s 'nin $s+d$ toplamıyla ilişkisi çerçevesinde büyür ya da küçülür. Eğer s sıfıra eşitse o zaman $a / s+d = a/d$ olur. Bu durumda kâr oranı artı-değer oranına eşitlenir. Ve bu olabilecek en yüksek miktardır, çünkü hiçbir tür hesaplama a ve d büyüklüklerini değiştiremez. Diyelim ki $d = 100$ ve $a = 50$ 'dir. Bu durumda $a/d = 50/100 = 1/2 = \%50$ 'dir. Eğer 100'lük bir

değişmeyen sermaye eklenseydi o zaman kâr oranı $50 / 100+100 = 50/200 = 1/4 = \%25$ [olurdu]. Kâr oranı yarı yarıya azalır. Eğer 100 d 'ye 150 s eklenseydi o zaman kâr oranı $50 / 150+100 = 50/250 = 1/5 = \%20$ olurdu. Birinci durumda toplam sermaye d 'ye eşittir. Yani değişen sermayeye eşittir, böylece kâr oranı artı-değer oranına eşit olur. İkinci durumda toplam sermaye $2 \times d$ 'ye eşittir, bu nedenle kâr oranı artı-değer oranının yarısı kadardır. Üçüncü durumda toplam $2\frac{1}{2} \times 100$ yani $2\frac{1}{2} \times d$ 'dir, yani $5/2 d$ 'dir; böylece d şimdi artık toplam sermayenin yalnızca $2/5$ 'i kadardır. Artı-değer d 'nin yarısına eşit olur, yani 100'ün yarısına eşit olur; demek ki toplam sermayenin $2/5$ 'inin yalnızca yarısıdır ya da toplam sermayenin $2/10$ 'udur. $250/10 = 25$ 'tir ve 250 'nin $2/10$ 'u = 50'dir. Ancak $2/10 = \%20$ 'dir.

Başlangıç olarak şimdilik bu kadarlık bir saptama yeterlidir. Eğer d değişmeden kalırsa ve a/d de aynı kalırsa, o zaman s 'nin nasıl oluştuğu önemli değildir. Eğer s belli bir büyüklükte ise, diyelim 100 ise, o zaman 50 birim hammaddeden, 50 birim makineden mi, ya da 10 birim hammaddeden 90 birim makineden mi oluştuğu, yoksa hiç hammadde olmaksızın tamamının makineden mi oluştuğu ya da bunun tersi hiç farketmez. Çünkü kâr oranını $a / s+d$ ilişkisi belirlemektedir; s içinde yer alan çeşitli üretim öğelerinin göreceli değeri, hiç farketmez. Örneğin kömür üretiminde hammaddeler (yardımcı malzeme olarak kullanılan kömür çıkarıldıktan sonra) sıfır kabul edilebilir ve tüm değişmeyen sermayenin (yapılar ve el aletleri dahil) makinelerden ibaret olduğu düşünülebilir. Öte yandan, bir terzi sözkonusu olduğunda, makine sıfır kabul edilebilir — burada değişmeyen sermayenin tümü hammaddelere indirgenebilir (özellikle geniş çapta iş yapan terziler henüz dikiş makinesi kullanmadığına ve öte yandan, zaman zaman Londra'da görüldüğü gibi, işçilerini, fason-çalışanlar şeklinde kullandığı için yapılar bir yana konabileceğine göre. Bu, ikinci işbölümünün, birincinin biçiminde yeniden ortaya çıktığı yeni bir fenomendir.)^[5] Eğer kömür ocağı sahibi 1.000 birim makine ve 1.000 birim emek kullanırsa, terzi de 1.000 [birim -ç.] hammadde ve 1.000 [birim -ç.] emek kullanırsa, artı-değer oranının eşit olması durumunda her ikisinin de kâr oranı eşittir. Eğer artı-değerin $\%20$ olduğu varsayılırsa, o zaman kâr oranı her ikisinde de $\%10$ olur: $200/2.000 = 2/20 = 1/10 = \%10$. Demek ki s 'yi oluşturan parçalar yani hammaddelerle makineler arasındaki orantının kâr oranını etkileyebileceği yalnızca iki durum vardır: 1. Eğer bu orantıdaki herhangi bir değişiklik s 'nin mutlak büyüklüğünü değiştirirse; 2. Eğer s 'yi oluşturan tamamlayıcı parçalar arasındaki orantı, d 'nin büyüklüğünü değiştirirse.

Bu, üretimin kendisinde organik değişiklikler olduğunu gösterir; yani s'nin belli bir parçası daha küçük bir parça ise öteki parça toplam miktarı tamamlayıcı daha büyük parça olmalıdır biçimindeki totolojik bir ifade değildir.

Bir İngiliz çiftçinin gerçek hesaplarında ücretler 1.690 sterlin, gübre 686 sterlin, tohumluk 150 sterlin, inekler için yem 100 sterlin tutuyor. Demek ki "hammadeler" toplam 936 sterline ulaşıyor; bu [miktar -ç.], ücretlere harcanmış olanın yarısından fazladır. (Bkz: F. W. Newman, *Lectures on Political Economy* [Ekonomi Politik Konferansları], Londra, 1851, s. 166.)

"Flaman yöresinde" (Belçika kesiminde) "hayvan gübresi ve saman Hollanda'dan ithal edilir" (keten vb. üretimi için. Karşılığında keten, keten tohumu yağı vb. ihraç ederler). "Bu nedenle kentlerin atıkları* bir ticaret konusu haline gelmiştir ve düzenli olarak Belçika'ya yüksek fiyatlarla satılır. Anvers'den yaklaşık 20 mil uzaklıkta Schelde'ye kadar, Hollanda'dan getirilmiş gübre rezervuarları görülür. Ticaret, kapitalist bir şirket tarafından ve Felemenk tekneleri ile gerçekleştirilmektedir." (Banfield).^[6]

Ve böylece kemik tozu, kuş gübresi, potas vb. hadi neyse de hayvan gübresi ve yaş dışı bile ticari mal haline gelmiştir. Üretim öğelerinin para olarak *hesap ve tahmin edilmesi* yalnızca üretimdeki biçimsel değişikliğin sonucu değildir. Toprakta yeni malzemeler kullanılmaya ve eski malzemeler *üretim* amacıyla satılmaya başlanmıştır. Bu yalnızca, kapitalist üretim tarzı ile daha önceki üretim tarzları arasında beliren biçimsel bir farklılık değildir. Tohumluk ticareti önem kazanmıştır; o ölçüde ki, her yıl değişik ürünlerin tohumluğu sırayla ekilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde, tarıma ne bizzat tarım [üretimi -ç.] sırasında üretilen ne de dışardan meta olarak satın alınan hiçbir "hammadde" —yani meta olarak hammadde— girmediyi söylemek gülünç olur. Makine imal eden bir yapımcının kullandığı ||449| makinenin, onun sermayesi arasında bir değer olarak hesaba girmeyeceğini söylemek de bir o kadar saçmadır.

Yıllar boyu kendi üretim öğelerini, tohumluğunu, gübresini vb. üreten ve ailesiyle birlikte kendi ürününün bir kısmını tüketen bir Alman köylü (üretim açısından) ancak toprağı ekip-biçmek için gereken bazı araç-gereçleri satın almak ve ücretleri ödemek üzere para harcamak durumundadır. Varsayalım ki, tüm harcamaların değeri [yarısı para olarak ödenmiş] 100'dür. Köylü, [ürününün] yarısını ürün olarak tüketir (üretim maliyeti [dahil olmak üzere yarısı]). Öteki yarısını satar ve diyelim 100 elde eder. Demek ki brüt

* Elyazmasında "kentlerin atıkları bir ticaret konusu haline gelmiştir" yerine "Felemenk kentlerinde atıklar ticaret konusudur" deniyor. -Ed.

geliri 100'dür ve 50'lik sermayesine göre bu, yüzde yüz [kâr] demektir. 50'nin üçte-biri rant için, üçte-biri de vergiler için düşülürse (ki bunların toplamı $33\frac{1}{3}$ eder) o zaman elinde $16\frac{2}{3}$ kalır; 50'ye göre hesaplanırsa bu $\%33\frac{1}{3}$ demektir. Ama gerçekte onun eline [başlangıçta harcadığı 100'den] kalan yalnızca $16\frac{2}{3}$ 'tür. Köylü hesabı yanlış yapmış ve kendini aldatmıştır. Kapitalist çiftçi bu tür yanlışlıklar yapmaz.

Mathieu de Dombasle, Annales agricoles, etc. [Tarım Tarihi, vb.], 4. fasikül, Paris 1828'de der ki: (Örneğin Berry [ilinde] metairie* sözleşmesi çerçevesinde:

"toprak sahibi toprağı verir, yapıları verir ve genelde tarım için gereken çift hayvanlarının ve araç-gereçlerin tümünü ya da bir bölümünü sağlar; kiracı ise karşılığında, hemen hemen emeğinden başka bir şey koymaz. Toprağın ürünleri eşit olarak paylaşılır" (agy, s. 301). "Kiracılar, genelde dizboyu yoksulluk içindedir." (agy, s. 302). "Eğer yarıcı 1.000 frank harcamışsa, brüt ürününü 1.500 franka çıkarır;" (yani 500 frank brüt kazanç) "bunun yarısını toprak sahibine aktarmak zorundadır; yalnızca 750'sini alıyolar ve böylece harcamalarından 250 frank kaybı olur" (agy, s. 304). "Daha önceki tarım sisteminde harcamalar ya da üretim maliyetleri, hayvanların tüketimi için ve toprağı ekip-biçen çiftçi ile ailesinin tüketimi için, hemen hemen tümüyle aynı üründen yani kendi türünden ayrılırdı; nakit para pek ödenmezdi. Ancak bu tür belli durumlar, üretim sırasında tüketilmemiş olan ürünü toprak sahibiyle kiracının kendi aralarında bölüştüreceğı düşüncesini yaratabilirdi. Ama bu yöntem yalnızca bu tür tarıma, yani düşük düzeyli tarıma uygulanabilir. Ama bu düzeyi yükseltme arzusu belirdeğı zaman, anlaşılmalıdır ki, bu yalnızca belli yatırımların yapılmasıyla olanaklıdır; ertesi yıl yeniden kullanılmak üzere net üründen düşülecek belli yatırımların yapılmasıyla olanaklıdır. Böylece, brüt ürünün bu biçimde bölünmesi, herhangi bir iyileştirme açısından aşılamayacak bir engel olarak belirir" (agy, s. 307).

[3. Değer ve Tarımda Ortalama Fiyat.^[7] Mutlak Rant]

[a) Sanayide Kâr Oranının Eşitlenmesi]

Öyle görünüyor ki, bay Rodbertus rekabetin, metaları gerçek değerlerine indirerek normal kârı ya da ortalama kârı ya da genel kâr oranını sağladığını düşünüyor; yani metaların fiyat ilişkilerini, çeşitli metalarda yer alan emek-zaman miktarlarının birbirleri karşısındaki değişkenlik bağlantılarını parayla ya da değer ölçüsü ne ise onunla ifade edecek bir biçimde rekabetin düzenlediğini dü-

* Çiftçinin, elde ettiğı ürünün bir bölümünü (genelde yarısını) rant olarak toprak sahibine ödediğı kiracılık sözleşmesi; yarıcılık. -ç.

şünüyor. Kuşkusuz bunu sağlayan, belli bir anda bir metanın fiyatının değerine eşit olması değildir; eşit olması da gerekmiyor. [Rodbertus'a göre olup bitenler şöyle:] Örneğin meta A'nın fiyatı değerinin üstüne yükseliyor ve bir süre bu yüksek düzeyde kalıyor ya da dahası, yüksekliğini sürdürüyor. Böylece A'nın üreticisi kapitalistin] kârı, ortalama kârın üstüne çıkıyor; öyle ki, [o kapitalist -ç.] yalnızca kendi "ödenmemiş" emek-zamanını sahiplenmekle kalmıyor, ama başka kapitalistlerin "ürettiği" ödenmemiş emek-zamanının bir bölümünü de sahipleniyor. Şimdi öteki metaların fiyatının pârâ olarak değişmemesi koşuluyla şu ya da bu üretim alanında kârın düşmesi suretiyle dengelenmesi gerekiyor. Eğer meta [A -ç.], genelde işçilerin tükettiği bir tüketim malı ise o zaman tüm öteki alanlarda kâr oranını düşürecek; eğer değişmeyen sermayeye, onu oluşturunca bir parça olarak giriyorsa, o zaman değişmeyen sermayenin parçası olduğu bütün üretim alanlarında kâr oranını aşağı bastıracaktır.

Son olarak, meta [A -ç] ne herhangi bir değişmeyen sermayenin parçasıdır, ne de işçilerin tüketim maddeleri arasında yer alan zorunlu bir maddedir (işçi, alıp almamakta seçme olanağına sahip olduğu metaları, işçi olarak değil, genelde tüketici olarak tüketir); yalnızca genel bir bireysel tüketim maddesi, tüketim maddelerinden herhangi biri olabilir. Eğer böyle bir tüketim maddesi sanayi kapitalistince bizzat tüketilirse, fiyatındaki artış, artı-değer miktarını ya da artı-değer oranını hiçbir biçimde etkilemez. Şimdi, eğer kapitalist önceki tüketim standardını sürdürmek isterse, o zaman kârın (artı-değerin), bireysel tüketim için kullandığı bölümü, sınıiden-üretim için ayırdığı bölüme göre yükselir; ikinci bölüm azalır. A'daki fiyat artışının sonucu olarak ya da kârda ortalama oranın üstündeki artış sonucu olarak (yeniden-üretim de belirlediği) belli bir zaman aralığı içinde B'deki, C'deki vb. kâr hacmi düşer. A maddesi, eğer yalnızca sınıiden olmayan kapitalistlerce tüketilmişse, o zaman onlar, öncesine göre A maddesini, B'yle, C'yle vb. karşılaştırıldığında daha fazla tüketmişler demektir. B, C vb. maddelerine yönelik talep azalır; fiyatları düşer ve bu **durumda** A'daki fiyat artışı ya da ortalama oranın üzerindeki kâr artışı, B'nin, C'nin, vb. (daha önceki durumlarda || 450 || değişmeksizin aynı kalmış olan) para olarak fiyatını düşürerek kârını ortalama oranın altına çeker. Kâr oranının, [ortalama] düzeyin altına düştüğü B'deki, C'deki, vb. sermayeler, A'nın üretim alanına geçerler. Bu, piyasaya sürekli olarak giren ve doğaldır ki, daha kârlı A alanına nüfuz etme eğilimini taşıyan yeni sermaye için, özellikle geçerlidir. Sonuçta bir süre sonra, A maddesinin fiyatı değerinin altına düşer ve

hareket tersine dönünceye dek uzun ya da kısa bir zaman süresince düşmeye devam eder. B, C vb. alanlarında ise bir bakıma sermaye göçü nedeniyle, yani bu üretim alanlarında ortaya çıkan organik nedenlerden ötürü arzın az olması sonucu olarak, bir bakıma da A alanında olup-biten ve B, C, vb. alanlarını etkileyen değişiklikler sonucu, tam tersi yönde bir karşı süreç ortaya çıkar.

Yeri gelmişken belirtmeli —para değerinin değişmediği varsayımıyla— B'nin, C'nin vb. para olarak fiyatı gerçi B, C, vb. metallerinin değeri üzerine çıkabilir ve böylece bu alanlardaki kâr oranını aşabilir ama, başlangıçtaki düzeyine, hiçbir zaman, yeniden ulaşmayabilir. İyileştirmelere, yeni buluşlara, üretim araçlarından daha fazla tasarrufa vb., fiyatlar ortalamanın üstünde olduğu zaman değil, altına düştüğü zaman, yani kâr normal düzeyinin altına indiği zaman başvurulur. Böylece, B'nin, C'nin, vb. fiyatlarındaki düşme döneminde, *gerçek değerleri* düşebilir; başka deyişle, bu metallerin üretimi için gereken en az emek-zamanı azalabilir. Bu durumda, metanın fiyatında, değerinin üstünde gerçekleşen artış, aradaki farka eşit olursa, yani metanın yeni değerini ifade eden fiyatla eski en yüksek değerini ifade eden fiyat arasındaki farka eşit olursa, ancak o zaman eski para-fiyatını yakalayabilir. Burada metanın *fiyatı*, arzı ve üretim maliyetini etkileyerek metanın değerini değiştirebilir.

Yukarda anlatılan hareketin sonucu: Metanın fiyatında, değerinin üstündeki artışların ya da altına düşüşlerin ortalamasını alırsak veya artışların ve eksilişlerin —sürekli yinelenen— eşitleme dönemlerinin ortalamasını alırsak, o zaman *ortalama fiyat*, malın *değerine* eşittir. Dolayısıyla, belli bir alandaki ortalama kâr da genel kâr oranına eşittir; çünkü her ne kadar fiyatlardaki artış ve düşüş sonucu —ya da fiyat aynı kaldığı halde üretim maliyetindeki yükseliş ya da azalış sonucu— bu alandaki kâr, eski düzeyinin üstüne çıktı ve altına indiyse de belli bir dönemde ortalama olarak, meta kendi *değerinden* satılır. *Bu yüzdendir ki*, sağlanan kâr, genel kâr oranına eşittir. Bu, Adam Smith'in yaklaşımıdır, ve daha çok da *Ricardo*'nun yaklaşımıdır; çünkü gerçek değer kavramına Ricardo daha sıkı sarılır. Bay Rodbertus bunu onlardan almıştır. Ama bu yaklaşım gene de hatalıdır.

Sermayeler arasındaki rekabetin sonucu nedir? Bir eşitleme döneminde metallerin *ortalama fiyatı* öyledir ki bu fiyatlar, her alanda meta üreticilerine aynı kârı bırakırlar; diyelim ki %10. Bu, başka ne anlama gelir? Her bir meta fiyatının, kapitalistin üstlendiği maliyet fiyatının yani metayı üretmek üzere harcadığı miktarın onda-bir oranında üzerinde olduğu anlamına gelir. Bu da genel

olarak aynı büyüklükteki sermayeler eşit kâr getirir demektir; her bir metanın fiyatı, o meta için harcanan ve o metada temsil edilen sermayenin fiyatından onda-bir oranında daha yüksek demektir. Ama mutlak işgününün, tüm alanlarda eşit uzunlukta olduğunu varsaysak, yani sabit bir artı-değer oranı bulunduğunu varsaysak bile, çeşitli üretim alanlarındaki sermayelerin, kendi büyüklükleriyle orantılı olarak, aynı artı-değeri ürettiğini söylemek çok yanlışır. (Burada kapitalistlerden birinin ötekinden daha uzun çalışma saatleri uygulaması olasılığını bir yana bırakıyoruz ve tüm alanlarda belli bir *mutlak* işgünü olduğunu varsayıyoruz. Mutlak işgünündeki farklılıklar, bir ölçüde, emek yoğunluğundaki vb., farklılıklarla dengelenir, bir ölçüde de yalnızca keyfi aşırı kârı ve ayrıksın durumları ifade eder.)

Yukardaki varsayımı akıldan çıkarmama koşuluyla, *eşit* büyüklükteki sermayelerin ürettiği artı-değer miktarları, *birinci olarak*, organik yapılarını oluşturan parçaların yani değişen ve değişmeyen sermayelerin karşılıklı oranlarındaki oynamalara göre farklılık gösterir; *ikinci olarak* dolaşım sürelerine göre farklılık gösterir — bu süre, sabit sermayenin döner sermayeye oranıyla ve ayrıca farklı türden sabit sermayelerin çeşitli yeniden-üretim süreleriyle belirlendiği ölçüde farklılık gösterir; *üçüncü olarak*, gerçek üretim zamanının süresine göre farklılık gösterir — ki bu süre, [sermayenin -ç.] üretim dönemiyle dolaşım dönemlerinin uzunluğu arasında esaslı farklılıklara yol açabilecek olan emek-zamanı süresinden^[8] farklıdır. (Bu karşılıklı değişim bağlantılarından birincisi, yani değişmeyen ve değişen sermaye kısımları arasındaki değişkenlik bağlantısı, çok farklı nedenlerden ileri gelebilir; örneğin yalnızca biçimsel olabilir — diyelim, bir alanda işlenen hammadde, bir başka alandakinden pahalı olabilir, ya da emeğin, değişkenlik gösteren üretkenlik farkından kaynaklanabilir vb..)

İşte bu çerçevelerde, eğer metalar değerlerinden satılsalardı ya da *ortalama fiyatlar* onların değerine eşit olsaydı, o zaman çeşitli üretim alanlarındaki kâr oranı büyük ölçüde çeşitlilik gösterirdi. Birinde 50, ötekilerde 40, 30, 20, 10 vb. olabilirdi. Örneğin A alanındaki bir yıllık toplam meta oylumunu alırsak, bunların değeri, onlara harcanan sermayeyle, içerdikleri karşılığı ödenmemiş emeğin toplamına eşit olurdu. B ve C alanlarında da aynı olurdu. A, B ve C'nin içerdiği ödenmemiş emek miktarları ise farklı; örneğin A, B'den, B de C'den daha fazla; A metaları, üreticilerine, diyelim ki 3A (A = artı-değer) bırakıyor B = 2A ve C = A bırakıyor. Kâr oranı, artı-değerin yatırılan sermayeye oranıyla belirlendiğine göre ve bizim varsayımımızda bu, A, B, C, vb. için aynı olduğuna göre, bu

durumda ||45|| eğer yatırılan sermayeye S dersek, farklı kâr oranları $3A/S$, $2A/S$, A/S olacaktır. Dolayısıyla sermayelerin rekabeti, ancak kâr oranını eşitleyebilir; yani bizim örneğimizde kâr oranını, A, B, C alanlarında, $2A/S$, $2A/S$, $2A/S$ 'ye eşitleyebilir. A, kendi metasını, değerinin 1 A eksisine ve C, değerinin 1 A fazlasına satar. A alanındaki ortalama fiyat A metasının değerinin altında, C alanındaki ortalama fiyat ise C metasının değerinin üstünde olur.

B örneğinin gösterdiği üzere, gerçekte ortalama fiyat ve meta'nın değeri, üstüste çakışıyor da *olabilir*. Bu, B alanında yaratılan artı-değer ortalama kâra eşitlenince olur. Başka deyişle yaratıldığı alanlar dikkate alınmaksızın artı-değerin bütünü'nün hesabına temel olan toplam sermaye, yani kapitalist sınıfın sermayesi, tek *büyüklik* olarak görüldüğü zaman, bu sermayeyi oluşturan parçalar [toplam değişmeyen ve toplam değişen sermaye parçaları -ç.] arasındaki ilişki ile B alanındaki sermayeyi oluşturan çeşitli parçalar arasındaki ilişki aynı olduğu zaman, olan budur. Bu toplam sermayede geri dönüş vb. dönemleri eşitlenmiştir; örneğin, bu sermayenin tümünün bir yıl içinde geri döndüğü düşünülebilir. Bu durumda *toplam sermayenin* her kesimi, kendi büyüklüğüyle uyumlu olarak toplam artı-değere katkı yapar ve ondan bu büyüklüğe tekabül eden miktarını çeker. Ve her bir sermaye parçası, bu toplam sermayenin *pay sahibi* sayılacağı için, *birincisi*, bu bireysel sermayenin *kâr oranının*, tüm ötekilerin kâr oranıyla aynı olacağını söylemek doğru olur — [çünkü] aynı büyüklükteki sermayeler aynı miktarda kâr bırakır; *ikincisi* —ki bu birinci noktadan otomatik olarak çıkmaktadır— kâr oylumunun sermaye büyüklüğüne, *kapitalistin toplam sermaye içinde sahip olduğu paya* bağlı olduğunu söylemek de doğru olur. Böylece sermayeler arasındaki rekabet, her sermayeye, toplam sermaye içindeki bir pay gibi muamele etmeye ve dolayısıyla bu payın artı-değere ve giderek de kâra katılımını düzenlemeye çalışır. Rekabet, denkleştirme yoluyla, bunu *şu ya da bu ölçüde* başarır (rekabetin, belli bazı alanlarda neden bazı engellerle karşılaştığını burada ele almayacağız). Ancak, açık bir ifadeyle söylersek, bunun anlamı şudur: Kapitalistler, işçi sınıfından elde ettikleri ödenmemiş emek miktarını, *belli bir sermayenin* doğru-*dan* ürettiği artı-emeğe göre değil ama *birincisi* toplam sermayenin, belirli bir sermayenin temsil ettiği görece parçasına tekabül ederek ve *ikincisi* toplam sermayenin ürettiği artı-emek miktarına göre bölüştürülmesi için çabalarlar. Kapitalistler, düşman kardeşler gibi^[9] yağmalayarak elkoydukları başka insanların emeğini, kendi aralarında, her birinin ortalama olarak ötekinin aldığı kadar ödenmemiş emek elde etmesini sağlayacak biçimde bölüşürler.

Rekabet bu eşitlemeyi, ortalama fiyatları düzenleyerek sağlar. Ancak bu ortalama fiyatlar, meta değerinin ya üstünde ya altında oluşur — öyle ki hiçbir meta, bir başka metadan daha yüksek bir kâr oranı bırakmaz. Bu nedenle sermayeler arasındaki rekabetin, meta fiyatlarını meta değerleriyle eşitleyerek genel bir kâr oranı yarattığını söylemek yanlıştır. Tam tersine rekabet bunu, *meta değerlerini, artı-değerin bir bölümünü bir metadan ötekine aktaran ortalama fiyatlara dönüştürerek* yapar. Bir metanın *değeri*, o metanın *içerdiği* ödenmiş ve ödenmemiş emek miktarına eşittir. Bir metanın *ortalama fiyatı* ise o metanın *içerdiği* (maddeleşmiş ya da canlı) ödenmiş emek miktarına ve artı, ortalama bir ödenmemiş emek kotasına eşittir. İkincisi, [ödenmemiş emek kotası -ç.] metanın içinde böyle bir miktarın bulunup bulunmayışına ya da şu veya bu miktarının, meta değerinde yer alıp almayışına bağlı değildir.

[b) Rant Sorununun Formülasyonu]

Olabilir ki —bunu, bu kitabın^[10] konusu dışında kaldığı için daha sonraki bir araştırmaya erteliyorum— belli bazı üretim alanları, değerlerini, *yukardaki* anlamda ortalama fiyatlara indirmelerine engel olan ve rekabetin bu zaferi elde etmesine izin vermeyen koşullar altında çalışırlar. Eğer tarımsal rantta ya da madenlerden sağlanan rantlarda (bazı rantlar vardır ki yalnızca tekel koşullarıyla açıklanabilir; örneğin Lombardiya'daki ve Asya'nın bazı yörelerindeki su kirası ve taşınmaz mal rantını temsil ettiği ölçüde ev kirası) durumu böyle olsaydı, şöyle bir sonuç ortaya çıkardı: Bir yanda tüm sınıai sermayelerin ürünü, ortalama fiyat düzeyine yükseltilir ya da indirilirken, tarım ürünü, ortalama fiyatın üstünde olan değerine eşitlenir[di]. Bu üretim alanında *yaratılmış artı-değeri* — rekabet yasalarına göre olması gerektiği gibi— bu alanda yatırılmış sermayenin, sermaye kotasına uygun biçimde olması yerine, ondan daha fazlasını, bu alanın mülkü olarak gene bu alanın sahiplenmesini sağlayan engeller burada bulunabilir miydi?

Başka üretim alanlarında eşit büyüklükteki sanayi sermayelerine göre, yalnızca geçici olarak değil, ama *kendi* üretim alanlarının yapısı nedeniyle %10, %20 ya da %30 oranında daha fazla artı-değer üreten sanayi sermayeleri bulunduğunu varsayalım; derim ki, rekabete karşın bu fazla artı-değeri sürdürebildiklerini ve genel kâr oranını belirleyen genel hesaba (dağıtım) dahil olmasını önleyebildiklerini varsayarsak, o zaman bu olayda, bu sermayelerin üretim alanlarında iki kâr sağlayıcı, birbirinden ayırdedilebilir: **biri genel kâr oranını elde edendir, öteki, bu alana özgü artıyı elde**

eden. Bu ayrıcalıklının, sermayesini buraya yatırması için her kapitalist bu fazlayı ona ödeyebilir, teslim edebilir ve o, aynı koşullar altında çalışan tüm kapitalistler gibi, genel kâr oranını kendine alıkoyabilir. Eğer tarımda vb. durum böyle olsaydı, o zaman *artı-değerin*, kâr ile rant arasında bölüşülmesi, burada emeğin sanayide olduğundan (*artı-değerin* [üretimi anlamında]) gerçekte daha "üretken" olduğunu hiçbir biçimde göstermezdi. Demek ki, toprağa herhangi bir sihirli güç atfedilmesi [gerekmezdi]; kaldı ki bu zaten saçmadır, *değer emeğe eşittir, öyleyse artı-değer toprağa eşit olamaz* (ama görelî artı-değer, toprağın doğal verimliliğinden ileri gelebilir, ancak bu durum, hiçbir koşulda, toprağın ürünlerinin *daha yüksek bir fiyat* yakalaması sonucunu vermez. Tam tersi olur.) Ricardo'nun teorisinden medet umulmasına da gerek yoktur; o teori, maltusçu süprüntü ile, onaylanamayacak ölçüde bağlantılıdır, itici sonuçlara yol açıcudur ve her ne kadar, benim görelî artı-değer konusundaki görüşlerime, teoride karşı değilse de, o görüşleri, pratik değerinden soymaktadır.

Ricardo'nun görüşü şu: Rant (örneğin tarımdaki rant), kapitalist biçimde tarım yapıldığı yerde —ki bu onun önvarsayımdır— bir çiftçinin bulunduğu yerde, genel kârın üzerindeki bir *fazlalıktan* başka bir şey olamaz. Burjuva ekonomi anlamında, toprak sahibine verilenin, gerçekte bir ranta eşit olup olmadığının pek önemi yoktur. Yalnızca ücretlerden bir kesinti olabilir (*vide* İrlanda) ya da bir kısmı, çiftçinin kârının, ortalama kâr düzeyinin altına indirilmesinden sağlanmış olabilir. Bu olası öğelerden hangisi işlerse işlesin, sonucu hiçbir biçimde değiştirmez. Burjuva sistemde *rant*, (genel) kârın üstünde ve ötesinde bir fazlalık olduğu ölçüde, artı-değerin özgül ve karakteristik bir biçiminden başka bir şey değildir.

Peki bu nasıl olur? Meta tahıl, başka her meta gibi, [Ricardo'ya göre] *değerinden* satılır, yani öteki metalarla, içerdiği emek-zamanı oranında değişilir. (Bu, sorunu yapay bir biçimde ortaya koyarak karmaşık hale getiren hatalı ilk varsayımdır. Metalar ancak ayrık-sın olarak değerlerinden değişilirler. *Ortalama fiyatları* değişik bir yoldan belirlenir. *Vide supra**) Buğday üreten çiftçi, tüm öteki kapitalistler gibi, aynı kârı elde ediyor. Bu, tüm ötekiler [kapitalistler —ç.] gibi onun da işçilerinin emek-zamanının ödenmemiş parçasını sahiplendiğini gösteriyor. Öyleyse rant nereden geliyor? O rantın da zorunlu olarak emek-zamanını temsil etmesi gerekir. Artı-emek sanayide yalnızca kâra dönüşürken, tarımda neden kâra ve ranta ayrışsın? Ve eğer tarımdaki kâr, başka her tür üretim alanındaki

* Yukarıya bakınız. —ç

kâra eşitse, o zaman bu nasıl olabilir? (Ricardo'nun kâra hatalı yaklaşımı ve bunu artı-değerle karıştırış biçimi burada da zararlı etkisini gösteriyor. Bu, onun işini daha güçleştiriyor.)

Ricardo bu *güçlüğü*, *ilkede* yok sayarak *çözüyor*. (Gerçekten de ilkeler planında, bir *güçlüğü*n üstesinden gelmenin *tek yolu* budur. Ama bunu yapmanın iki yolu var. Ya kişi, ilkeyle çelişenin, şeyin kendisinin gelişimi sırasında ortaya çıkan bir *yanılsama* olduğunu öne sürer ya da Ricardo'nun yaptığı gibi, *bir noktada* [böyle bir -ç.] *güçlüğü*n varlığını *yadsır*, sonra bir başka aşamada bunu başlangıç noktası olarak *güçlüğü*n varlığını açıklamaya girişir.)

Başka herkesinki gibi çiftçinin sermayesinin de yalnızca kâr bıraktığı biçiminde bir görüş öne sürüyor. (Bu sermaye, rant getirmeyen tek bir çiftliğe ya da bir çiftliğin rant getirmeyen bir bölüm toprağına yatırılabilir. Gerçekte rant getirmeyen bir toprağın ekilip-biçilmesinde kullanılan herhangi bir sermaye olabilir). Dahası, bu başlangıç noktasıdır ve şöyle de ifade edilebilir: Başlangıçta çiftçinin sermayesi yalnızca kâr getirir, rant değil. (Her ne kadar bu *sözde tarihsel* biçim önemsizse ve, öteki "yasalar"da, tüm burjuva ekonomistler için ortak biçimse de.) [Çiftçinin sermayesi -ç.] herhangi bir sınaî sermayeden farklı değildir. Rant, yalnızca tahıla olan talep arttığı ve sanayinin öteki dallarının tersine, "daha az" verimli topraklara yönelmesi zorunlu hale geldiği için işin içine girer. Çiftçi (başlangıçta varsayılan çiftçi), yiyecek [fiyatının] artışı nedeniyle işçilerine daha fazla ödeme yaptığı oranda, öteki herhangi bir kapitalist gibi zarar eder. Ama ürettiği metanın fiyatı değerinin üstüne çıktığı için kazançlı çıkar; birincisi, onun değişmeyen sermayesini oluşturan öteki metaların fiyatı, onun metasına göre düştüğü ölçüde kazançlı çıkar, çünkü onları daha ucuza satın alır; ve ikincisi, kendi artı-değerine, kendisine ait daha pahalı meta olarak sahip olduğu ölçüde kazançlı çıkar. Böylece bu çiftçinin kârı, her ne kadar düşerse de ortalama kâr oranının üstüne çıkar. **Bunun sonucunda** bir başka kapitalist, numara II, daha az verimli olan toprağı, bu düşük kâr oranı karşısında, I'in fiyatından ya da biraz daha ucuza ürün sunabilen toprağına gelir. Bu böyle olabilir diyelim. Ama gene de II'de bir kez daha normal durumla karşı karşıyayızdır, yani artı-değer yalnızca kâra dönüşmüştür. Ne var ki, I için rantı, ikiye katlanmış üretim fiyatının varlığıyla açıklamış bulunuyoruz: II'nin üretim fiyatı, aynı zamanda I'in pazar fiyatıdır. Tıpkı daha elverişli koşullarda üretilen bir fabrika metası gibi, [burada da -ç.] geçici bir **fazla kazanç** sağlanmış olmaktadır. Kâra ek olarak rantı da kapsayan tahıl fiyatı, gerçekte yalnızca maddelenmiş emekten ibarettir ve o emeğin değerine eşittir; ama kendisi içinde somutlaşan değere

değil, II'nin değerine eşittir. [Yanyana] iki pazar fiyatına sahip olmak olanaksızdır. (Ricardo, işin içine II numaralı çiftçiyi kâr oranındaki düşüş nedeniyle sokarken, Stirling^[11] aynı şeyi, ücretlerin tahıl fiyatına uyarak artmasıyla değil, *düşmesi* nedeniyle yapar. Ücretlerdeki bu düşme, II numaranın, her ne kadar toprak daha az verimliyse de II numaralı parçayı eski kâr oranıyla ekip biçmesine olanak tanır.) Rantın varlığı bir kez böylelikle ortaya atıldıktan sonra, artık gerisi kolaydır. Değişen verime vb. göre *rantlar arasındaki farklılık*, kuşkusuz doğru kalır. Bu, zorunlu olarak giderek daha daha az verimli toprağın ekime açılacağı anlamına gelmez.

Ve işte size Ricardo'nun teorisi. I'e fazla kâr sağlayan daha yüksek tahıl fiyatı, II için daha önceki kâr oranı kadar bir miktar bile bırakmaz. Böylece açıktır ki, ürün II, ürün I'e göre daha fazla değer içerir; yani daha fazla emek-zamanın ürünüdür, [içinde - ç.] daha büyük miktarda emeği taşır. Bu nedenle, aynı ürünü diyelim bir quarter buğdayı üretmek için daha fazla emek-zamanı harcamak gerekir. Ve rant toprağın verimindeki bu eksilişe göre ya da diyelim, bir quarter buğday üretmek için kullanılması gereken emek miktarındaki artışa göre yükselecektir. Kuşkusuz yalnızca rantın ödendiği quarterlerin sayısında bir artma sözkonusu olsaydı da *her bir* quarterin fiyatı, diyelim, 30 şilinden 60 şiline çıkmamış olsaydı, Ricardo ranttaki bir "artış"tan söz etmezdi: Doğrudur, **azalan kâr oranına karşın mutlak kâr toplamının artabilmesi gibi, düşürülmüş rant oranına karşın mutlak rantın büyüklüğünün artabileceğini**, Ricardo bazan unutuverir.

Başkaları da (örneğin Carey) bu güçlüğü varlığını doğrudan yadsıyarak geçiştirmeye çalışırlar. Rant [derler], yalnızca, daha önceki bir aşamada toprağa yatırılmış sermayenin faizidir.^[12] Bu nedenle de yalnızca **bir kâr biçimidir**. O zaman burada, tam da *rantın varlığı yadsınmış ve baştan savılarak açıklanmış* olur.

Daha başkaları, örneğin Buchanan, rantı, tekelin basit bir sonucu sayar. Ayrıca Hopkins'e de bakınız.^[13] Onlara göre rant yalnızca, *değerin üstünde basit bir fazladır*.

Tipik bir Yankee* olan bay Opdyke açısından toprak mülkiyeti ya da rant "**sermayenin meşrulaştırılmış yansıması**"dır.**^[14]

Hatalı iki varsayımı nedeniyle Ricardo, incelemesini daha güç hale getirmiştir. (Doğrudur, rant teorisini keşfeden Ricardo değil-

* | 486 | (Opdyke toprağı "sermayenin meşrulaştırılmış yansıması" diye adlandırdığına göre demek ki "sermaye başka insanların emeğinin meşrulaştırılmış yansımasıdır.") | 486 |

** Elyazmasında "sermayenin yansıması" yerine "sermaye değerinin yansıması" deniyor. -Ed.

dir. Ondan önce West ve Malthus yayınlamıştır. Ancak *kaynak Anderson*'dur. Ama Ricardo'yu ayırdeden şey, rantı, kendi değer teorisyle bağlantılama biçimidir. (Gerçi West de gerçek iç-bağlantıyı tümünden atmış değil.) Ricardo'yla daha sonra rant konusunda girdiği bir polemik açıkça gösterdiği gibi Malthus, Anderson'dan alıp benimsediği teoriyi anlamamıştır.) Metaların değerini, üretimleri için gerekli emek-zamanının belirlediği (ve emeğin genel olarak somutlaşmış toplumsal emek-zamanından başka bir şey olmadığı) şeklindeki doğru ilkedен hareket edersek, o zaman bunu, metaların *ortalama fiyatını* da üretimleri için gereksinilen emek-zamanının belirlediği sonucu izler. *Ortalama fiyatın, değere* eşit olduğu kanıtlanabilseydi, sonuç doğru olurdu. Ama [daha önce -ç.] gösterdiğim gibi, her ne kadar, ortalama fiyatın belirlenmesi, emek-zamanına dayanan değerden çıkarılıyorsa da meta değerini *emek-zamanı* belirliyor diye metaların ortalama fiyatının değerlerine eşit olacağı *asla söylenemez*. (Bu tek bir durumda, belli bir üretim alanındaki bireysel *kâr oranı* denen durumda; yani, o üretim alanında elde edilen artı-değerin belirlediği *kârın*, toplam sermayenin ortalama *kârına* eşit olması durumunda olur.)

Öyleyse, *her şeyden önce*, açıkça görülmektedir ki, (*değişmeyen sermayenin* değerini görmezden gelirse) ortalama fiyatı, yalnızca ücretlerden ve *kârdan* normal oranlarda oluşan yani ortalama ücretlere ve ortalama *kâra* dayanacak biçimde oluşan metalar bile, değerlerinin altında ya da üstünde satılabilir. Metanın, *kâra* ek olarak rant getirmesi olgusu da || 454| bünyesinde taşıdığı değer *üzerinde* satıldığını kanıtlamaz; bir metanın, normal *kâr* kategorisinde ifadesini bulan artı-değeri, o metanın, değerine satıldığını ne kadar kanıtlarsa, ancak o kadar kanıtlar. Eğer bir meta, gerçek artı-değerinin belirlediği kendi *kâr oranının altında* bir *ortalama kâr oranı* ya da *sermaye* üzerinden *genel bir kâr oranı* bırakabiliyorsa, o zaman bundan çıkacak sonuç şudur: Eğer *belli bir üretim alanında* metalar, bu ortalama *kâr oranının üstünde* ayrı bir ad taşıyan, örneğin *rant* [denen -ç.] ikinci bir miktar artı-değer bırakıyorsa, bu durumda, *kâr toplamıyla* rantın, metanın içerdiği *artı-değerden* yüksek olması gerekmez. *Kâr*, metanın bünyesindeki artı-değerden ya da içinde taşıdığı ödenmemiş emek miktarından az olabildiğine göre, *kârla* rant toplamının, metanın bünyesindeki artı-değerden fazla olması gerekmez.

Bunun, başka üretim alanlarının tersine neden *özel* bir üretim alanında olduğunun hâlâ açıklanması gerekiyor. Ama sorun [artık -ç.] basitleştirilmiş bulunuyor. Bu meta [rant sağlayan meta] ötekilerden şu bakımdan ayrılır: Bu öteki metaların bir kısmında or-

ortalama fiyat, onların içerdikleri değerin *üstündedir*; ama bu yalnızca kendi kâr oranlarını, genel oran düzeyine *yükseltmek* içindir. Bu öteki metaların bir başka bölümünde ortalama fiyat, içerdikleri değerin *altında* bir düzeyde durur; ama bu yalnızca, kendi kâr oranlarını genel oranla uzlaştıracak noktaya *indirmek* için ve o ölçüde gereklidir. Son olarak öteki metaların bir üçüncü bölümünde ortalama fiyat, içerdikleri değere denktir; ama bu yalnızca, *içerdikleri* değerden satılırlarsa genel kâr oranında [kâr -ç.] bırakacakları *içindir*. Ama rant getiren meta, bu üç durumdan da farklıdır. Koşullar ne olursa olsun, bu meta, sermayenin genel kâr oranıyla belirlenen *ortalama kârdan daha fazlasını* sağlayacak bir fiyattan satılır.

Şimdi ortaya çıkan soru, bu üç durumdan hangisinin ya da kaçının olabilirliği sorusudur. *Metanın içerdigi artı-değerin tümünün* fiyatında *gerçekleştirildiğini* varsayalım; böyle bir durumda üçüncü durum, yani yalnızca olağan kâr sağladıkları için, tüm artı-değerleri ortalama fiyatlarında gerçekleştirilen metalar durumu dışlanmış oluyor. Dolayısıyla bunu bir yana bırakabiliriz. Benzer biçimde, *bu* önvarsayım çerçevesinde, birinci durumu da yani metanın fiyatında gerçekleştirilen artı-değerin, metanın içerdigi artı-değerin *üzerinde* olduğu durumu da dışlayabiliriz. Çünkü "içerdigi artı-değerin" metanın fiyatında "gerçekleştirildiği" varsayılmıştır. Bu durum, bünyesinde taşıdığı artı-değerin, ortalama fiyatında gerçekleştirilen artı-değerden yüksek olduğu metalara ilişkin 2 numaralı durumun benzeri bir durumdur. Bu metalarda da kâr, bu artı-değerin bir biçimini —bu durumda kullanılan sermayenin kârını— temsil eder; genel kâr oranı düzeyine indirgenmiştir. Ne var ki, *metanın içerdigi* bu kârı *aşan fazla artı-değer*, 2 numaralı metanın tersine, bu ayrıksın metalarda da gerçekleştirilir; ancak sermayenin sahibine değil, toprağın, *doğal ögenin*, madenin, vb. sahibine gider.

Ya da fiyatın, *ortalama kâr oranından* daha fazlasını sağlayacak kadar yüksek saptandığını [varsayarsak nasıl bir durum olur]? Örneğin tekel fiyatlarında *durum* budur. *Bu varsayım* — sermayenin ve emeğin serbestçe kullanıldığı [ve] ürünü, kullanılan sermayenin oylumuyla ilgili olarak genel yasalara tabi olan her üretim alanına uygulanan bu varsayım— yalnızca *petitio principii** olmakla kalmaz, üstelik [ekonomi] biliminin ve kapitalist üretimin —birincisi ikincinin yalnızca teorik ifadesidir— temelleriyle *doğrudan çelişir*. Çünkü böyle bir varsayım, açıklanacak fenomenin kendisini önceden veri sayar; yani, belli bir üretim alanında, bir meta-

* Tartışılan konunun, hiçbir kanıta dayanmaksızın doğru olduğunu savlamak. -ç.

nın fiyatının, genel kâr oranından daha fazlasını, ortalama kâr oranından daha fazlasını içeriyor olması zorunluluğunu ve bunun için de *değerinin üzerinde satılması zorunluluğunu* veri sayar. Bu varsayım, tarımsal ürünlerin, metaların genel değer yasalarına ve kapitalist üretimin genel yasalarına tabi olmadığını veri sayar. Üstelik bunu, rantın, kârın yanındaki varlığı *prima facie** öyleymiş gibi gösterdiği için verili sayar. Dolayısıyla bu bir saçmadır.

Böylece, bu kendine özgü üretim alanında durumu etkileyen ve meta fiyatlarının, metaların içerdiği artı-değerin [tümünü] gerçekleştirmelerine neden olan özel koşulların bulunduğunu varsaymaktan başka çare kalmaz. Bu, öteki metaların 2. [durumuyla] terstir; o [2.] durumda, metaların fiyatı, içerdikleri artı-değeri genel kâr oranının getirisi ölçüsünde gerçekleştirirler; ortalama fiyatları, ancak genel kâr oranını gerçekleştirecekleri noktaya kadar, artı-değerlerinin altına düşer; ya da başka deyişle ortalama kârları sermayenin tüm öteki alanlarındakinden daha büyük değildir.

Böylelikle, sorun, çoktan basitleşmiştir. *Anlaşılan* genel değer yasasından yakayı sıyrarak ve metaların fiyatını içerdikleri artı-değerin üzerine yükselterek, belli bir sermaye için *genel kâr oranından fazlasını* sağlayarak, artık bir metanın fiyatının nasıl olup da hem rant, hem kâr getirdiğini açıklamak diye bir sorun kalmamıştır. Soru şudur: Metaların ortalama fiyatlarda eşitlenmesi sürecinde, nasıl oluyor da bu belli meta, içerdigi artı-değerin yalnızca ortalama kârı gerçekleştirmesine elverecek ölçüye kadarki miktarını öteki metalara aktarmak zorunda kalmıyor; ama kendi artı-değerinin, ortalama kâr üzerindeki ve ötesindeki fazla kısmını gerçekleştirebiliyor; ve böylelikle bu alana sermaye yatırımı yapan bir çiftçi, metayı, [hem -ç.] ona olağan kârı bırakacak, [hem de -ç.] aynı zamanda bu kârın üstünde gerçekleştirilen fazla artı-değeri üçüncü kişiye, toprak sahibine ödemesini sağlayacak fiyatlardan satması olanaklı olabiliyor?

||455| Böyle konduğu zaman, sorunun formüle edilmiş biçimi kendi çözümünü de kuşkusuz içermiş oluyor.

[c] *Mutlak Rantın Varoluşunun Zorunlu Koşulu: Özel Toprak Mülkiyeti. Tarımdaki Artı-Değerin Kâra ve Ranta Ayrışması*

Oldukça basit [bir anlatımla -ç.] belli bazı kişilerin, belirli üretim alanlarının, belirli sermaye yatırımı alanlarının metalarında içerilen *kârın* (ortalama kârın, genel kâr oranının belirlediği kârın)

* İlk bakışta. -ç.

üstündeki fazla artı-değeri kapmalarına, yolunu kesmelerine ve elkoymalarına ve böylece genel kâr oranını oluşturan sürece girmesini önlemelerine olanak sağlayan topraklardaki, madenlerdeki, sudaki, vb. özel mülkiyettir. Dahası, bu artı-değerin bir kısmı gerçekte, herhangi bir sanayi işletmesinde de elde edilir; (fabrika yapıları, ışıklar vb. için) kullanılan toprağın rantı, her yerde, hatta toprağın bedava olduğu yerlerde bile işin içine girdiği için, şöyle ya da böyle bir nüfusu barındıran, iyi ulaşım olanaklarına sahip alanlar dışında hiçbir fabrika kurulmamaktadır.

Varsayalım ki, ekilen en kötü topraktan alınan ürün, yani ortalama fiyatı değerine eşit olan ürün, başka deyişle içerdiği artı-değerin tümü fiyatında gerçekleştirilen, çünkü ancak böylelikle olağan kârı sağlayan ürün 3. kategoriye girer; bu toprağa rant ödenmez ve toprak sahibinin burada yalnızca adı olurdu. [Bu -ç.] toprağın kullanılması karşılığında bir ödeme yapılırdı, bu ancak küçük kapitalistlerin, İngiltere'de kısmen olduğu gibi (Bkz: *Newman*)^[15], ortalamanın altında bir kârla yetindiklerini kanıtlardı. Rant oranının, bir metanın içerdiği artı-değerle ortalama kâr oranındaki farktan yüksek olduğu her zaman, aynı şey sözkonusudur. Ekimin ancak ücretleri ödemeye yettiği topraklar bile vardır; buralarda emekçi her ne kadar işgününün tamamında kendisine çalışırsa da emek-zamanı toplumsal bakımdan gerekli olan emek-zamanından uzundur. Bu çalışma alanında genel olarak geçerli bulunan üretkenliğe oranla [bu emekçinin emeği -ç.] o kadar verimsizdir ki, her ne kadar, kendisi için 12 saat çalışırsa da daha iyi üretim koşullarında bir işçinin 8 saatte ürettiği kadarını bile pek üretmez. Bu, el tezgahında çalışan bir dokumacının, makineli tezgahta çalışanla rekabeti türünden bir göreliliktir. El tezgahında çalışan dokumacının ürünü her ne kadar 12 saatlik emeğe eşitse de toplumsal bakımdan gerekli olan 8 saatlik ya da daha az emeğe denktir; bu nedenle de gerekli 8 saatlik emeğin değerindedir. Eğer böyle bir durumda, evde çalışan emekçi kira öderse, o zaman bu, onun gerekli ücretinden düpedüz bir indirimdir; bırakınız ortalama kârın üstünde bir fazla olmasını, artı-değeri bile temsil etmez.

Varsayalım ki, Birleşik Devletler gibi bir ülkede birbiriyle rekabet eden çiftçilerin sayısı henüz o kadar az ve toprağın mülk edinilmesi o kadar formaliteden ibaret bir şeydir ki herkes, daha önceden toprağı eken mülk sahiplerinden ya da çiftçilerden izin almak gibi bir gerek olmaksızın sermayesini toprağı yatırıma ve tarım yapma fırsatına sahiptir. Bu koşullarda —yerleşim yerlerindeki konumu nedeniyle tekel oluşturan toprak dışında— uzunca bir süre çiftçinin, ortalama kârın üzerinde ürettiği artı-değerin, ürü-

nün fiyatında gerçekleştirilmemesi olasıdır; —kâr oranını genel oranın üstüne yükselten tüm metaların artı-değerinde yapıldığı gibi, ona bir fazla-kâr sağlarsa, yani ürünün fiyatında artı-değeri gerçekleştirirse— çiftçi bunu kardeş kapitalistlerle paylaşmak zorunda kalabilir. Bu durumda genel kâr oranı yükselir, çünkü öteki mamul metalar gibi, buğday vb. değerinin altında [kâr fiyattan -ç.] satılır. Bu, değerinin *altında* satma, bir istisna yaratmaz, tersine, aynı kategorideki diğer metalara göre buğdayın bir istisna yaratmasını önler.

İkincisi, belli bir ülkede toprağın tümünün tek bir kalitede olduğunu varsayalım; öyle ki metadaki artı-değerin tamamı fiyatta gerçekleştirilirse, sermayeye olağan kârı bırakacak olsun. Bu durumda herhangi bir rant ödenmezdi. Rantın olmayışı, genel kâr oranını hiçbir biçimde etkilemezdi — ne yükseltir ne düşürürdü; tıpkı bu kategoride tarımsal olmayan başka ürünler bulunacağı gerçeğinden etkilenmeyişi gibi. Bu metalar yalnızca *içerdikleri artı-değer, ortalama kâra eşit olduğu için* bu kategoriye girdiğinden, bu kârın düzeyini değiştiremezler; tam tersine onunla uyusurlar ve her ne kadar kâr onları etkilerse de onlar bu kârı etkilemezler.

Üçüncüsü, tüm arazinin belli bir toprak türünden oluştuğunu varsayalım; ama [toprak -ç.] o kadar çorak olsun ki, yatırılan sermaye burda verimsiz olsun; ürünlerin artı-değeri, ortalama kârın altında [kalsın]. Tarımın verimsizliği sonucu, ücretler her yerde artacağı için, bu durumda mutlak emek-zamanının uzadığı yerde, demir ve benzeri hammaddelerin, tarımın ürünü olmadığı yerde, ya da dahası, pamuğun, ipeğin, vb. daha verimli bir toprağın ürünü ve ithal malı olduğu yerde, artı-değer hiç kuşkusuz yalnızca daha yüksek olur. Bu durumda [tarımsal] ürünün fiyatı, —olağan bir kâr bırakması için— ürünün içerdiğinden daha yüksek bir artı-değeri içerir. Bunun sonucu olarak rantın bulunmamasına karşın, genel kâr oranı düşer. Ya da 2 numaralı *durumda*, toprağın çok verimsiz olduğunu varsayalım. O zaman, bizzat ortalama kâra eşitliği nedeniyle, bu tarımsal ürünün artı-değeri, ortalama kârın çok düşük olduğunu gösterir; çünkü tarımda 12 iş-saatinin belki 11'i yalnızca ücretleri üretmek için gerekli olacak ve artı-değer yalnızca 1 saate ya da daha azına eşitlenecektir.

|| 456 | Bu değişik örnekler şunu gösterir:

Birinci durumda, *rantın eksikliği ya da yokluğu*, rant fenomeninin geliştiği başka ülkelerle karşılaştırıldığı zaman, *daha yüksek bir kâr oranı* ile bağlantılıdır ya da uyumludur.

İkinci durumda, rantın eksikliği ya da yokluğu, kâr oranını hiç

bir biçimde etkilemez.

Üçüncü durumda, rantın varolduğu ülkelerle karşılaştırıldığı zaman, *düşük, görelî* olarak *düşük* genel kâr oranıyla bağlantılıdır, onun göstergesidir.

Bundan çıkan şudur ki, rantın eksikliği ya da yokluğu, artan, eksilen veya değişmeyen kâr oranıyla yanyana olabileceğine göre, belli bir rantın gelişimi, kendi başına, tarımsal emeğin üretkenliğiyle ilgili değildir.

Sorun, burada, *ortalama kâr üstünde* sağlanan *fazla artı-değerin* tarımda vb. niçin bulunduğunu bilmek değil, ama tam tersine bu karşıt durumda, hangi nedenlerle kendini göstermesi gerektiğini bilmektir.

Artı-değer ödenmemiş emekten başka bir şey değildir; ortalama ya da normal kâr da, *verili bir değer büyüklüğündeki her sermayenin elde edeceği kabul edilen* bir miktar ödenmemiş emekten başka bir şey değildir. Eğer ortalama kâr %10 dersek, bu, 100'lük bir sermayenin, 10 birim ödenmemiş emeğe komuta ettiğini söylemek demektir; ya da 100 birim somutlaşmış emeğin kendi miktarının onda-biri kadar *ödenmemiş* emeğe komuta ettiğini [söylemekten -ç.] başka bir şey değildir. Böylece, *artı-değerin, ortalama kâr üzerindeki fazlası*, bir metanın (fiyatının ya da fiyatının artı-değeri içeren parçasının), ortalama kârı oluşturan ödenmemiş emek miktarından daha büyük miktarda ödenmemiş emek içerdiği ve böylece metaların ortalama fiyatında, *üretim maliyetlerinin üzerindeki fiyat fazlalığını oluşturduğu* anlamına gelir. Her bir metada üretim maliyeti yatırılan sermayeyi temsil eder ve bu üretim maliyetlerinin üzerindeki fazlalık, yatırılan sermayenin komuta ettiği *ödenmemiş emeği* temsil eder; öyleyse, fiyatta üretim maliyetleri üzerindeki bu fazlalığın oransallığı, —metaların üretimi sürecinde kullanılan— belli [miktaradaki -ç.] bir sermayenin ödenmemiş emeğe komuta etme *oranını* gösterir; *belli* bir üretim alanındaki metanın içerdiği ödenmemiş emek bu *orana* eşit olsun ya da olmasın fark etmez.

Şimdi, kapitalist bireyi, metalarını, kendisine yalnızca ortalama kârı bırakacak ortalama bir fiyattan satmaya ve kendi metalarına girmiş olandan daha az ödenmemiş emeği gerçekleştirmeye zorlayan nedir? Bu ortalama fiyat ona düpedüz *zorlanmıştır*; hiçbir biçimde onun özgür istencinin sonucu değildir; metayı, değerinin *üstünde* satmayı elbette yeğlerdi. Başka sermayelerin rekabeti, onu buna zorladı. Çünkü aynı büyüklükteki her sermaye, A dalına doluşabilirdi; ödenmemiş emeğin yatırılmış sermayeye, diyelim 100 sterline oranının, —A üretim alanındaki gibi toplumsal bir ge-

reksinimi karşılayan— B, C vb. üretim alanlarındakinden daha büyük olduğu A üretim alanına doluşabilirdi.

İşlenebilir toprak, kömür damarları, demir madenleri, şelaleler, vb. belli bazı doğal üretim koşullarının —onlarsız, üretim sürecinin yerine getirilemeyeceği, o alanda metaların üretilemeyeceği koşulların— somutlaşmış emeğin sahiplerinden, ya da mülk sahiplerinden kapitalistlerden başkalarının elinde olduğu üretim alanları mevcut olduğu zaman, bu ikinci türden *üretim koşullarının sahibi* şöyle diyecektir:

Eğer, bu üretim koşulunu kullanmana izin verirsem, o zaman sen ortalama kâr elde edeceksin; ödenmemiş normal emek miktarının sahibi olacaksın. Ama üretimin, kâr oranının üstünde ödenmemiş emek, fazla bir artı-değer, bir ödenmemiş emek sağlayacak. Ama siz kapitalistlerde alışlageldiği gibi, sen bu fazlalığı ortak hesaba katmayacaksın, onu ben sahipleneceğim. O bana ait. Bu alışverişin sana da uygun düşmesi gerekir; çünkü, sermayen, başka herhangi bir alandakinin aynısını bu üretim alanında da bırakıyor, üstelik bu, çok sağlam bir üretim dalı. Ortalama kârı oluşturan %10 ödenmemiş emekten ayrı olarak, senin sermayen, %20 [oranında -ç.] *ek* ödenmemiş emek daha sağlıyor. Bunu sen, bana ödeyeceksin ve bunu yapabilmek için de ödenmemiş %20 emeğin metanın fiyatına ekleyeceksin; öteki kapitalistlere de bunun hesabını vermeyeceksin. Nasıl ki senin, bir üretim koşuluna —sermayeye, somutlaşmış emeğe— sahip olman, işçilerin belli bir miktar ödenmemiş emeğine elkoymana olanak veriyorsa, benim de bir başka üretim koşuluna, toprağa vb., sahip olmam, senin ortalama kârını aşan ödenmemiş emek kısmını senin zararına ve tüm kapitalist sınıfın zararına ele geçirmeme olanak veriyor. Senin yasan gereği, normal koşullar altında, eşit büyüklükteki sermayeler, eşit miktarda ödenmemiş emeği sahiplenirler ve siz kapitalistler birbirinizi [| 457| aranızda rekabet ederek bu konuma zorlarsınız. Evet, bu yasa [şimdi -ç.] ben de sana uyguluyorum. Sen, aynı sermayeyle herhangi bir başka üretim alanında, kendi işçilerinin ödenmemiş emeğinden sahip olabileceğinden daha fazlasına sahip olmayacaksın. Ama yasanın, senin, normal payının üzerinde "üretmiş" olduğun ödenmemiş emeğin fazlasıyla bir alıp veremediği yok. Bu "fazla"yı sahiplenmemi kim önleyecek? Ben neden senin adetine göre hareket edeyim ve [bu fazla -ç.] kapitalist sınıf arasında paylaşıl-sın ve herkes toplam sermayedeki payına uygun bir miktar çeksin diye sermayenin ortak *potasına* atayım? Ben kapitalist değilim. Senin yararlanmana izin verdiğim üretim koşulu, somutlaşmış emek değil, doğal bir fenomen. Toprak ya da su, maden ya da kö-

mür ocağı imal edebilir misin? *Quod non** Senin elkoymayı başardığın artı-emeğin bir bölümünü serbest bırakman için sana uygulanabilecek zorlama araçları bende mevcut değil. Hadi söyle! Senin kardeş kapitalistlerinin yapabileceği tek şey sana karşı rekabet etmektir, bana karşı değil. Eğer bana, elde ettiğin *ek emek-zamanı* ile sermayenin **kuralına** göre, sana ayrılan artı-değer kotası arasındaki farktan daha az bir kâr fazlası ödersen, senin kardeş kapitalistlerin sahneye çıkacak ve **sızdırma gücünde olduğun tam miktarı bana hakça ödemeye zorlamak için** seninle rekabete girişeceklerdir.

Şimdi şu sorunlar ortaya konmalıdır: 1. Feodal toprak sahipliğinden farklı bir biçime, kapitalist üretimin düzenlediği ticari toprak rantına geçiş ya da öte yandan bu feodal toprak mülkiyetinden serbest köylü toprak mülkiyetine geçiş. 2. Amerika Birleşik Devletleri gibi, başlangıçta toprağın sahiplenilmediği ve hiç değilse formal anlamda, ta başından beri burjuva üretim biçiminin egemen olduğu ülkelerde rant nasıl ortaya çıkmaktadır. 3. Henüz varlığını sürdüren toprak sahipliğinin asyatik biçimleri. Ama tüm bunların yeri burası değil.

Bu teoriye göre, öyleyse, toprak, su, madenler, vb. doğa nesnelerinin özel sahipliği, bu üretim koşullarının, doğadan kaynaklanan bu esash üretim girdilerinin sahipliği, değerın çıkıp aktığı bir kaynak değildir; çünkü değer, yalnızca somutlaşmış emektir. [Bunların sahipliği -ç.] bir ek artı-değerin yani kârın içerdiği ödenmemiş emeğin üstündeki ödenmemiş bir fazla emekten doğan bir kaynak değildir. Bununla birlikte bu mülkiyet, bir gelir kaynağıdır. Bir hak talebidir, araçtır; kapitalist tarafından sızdırılan ve aksi halde, normal kârın üzerindeki fazlalık olarak, genel sermaye fonuna tıktırılacak olan ödenmemiş emek kısmını, mülkiyetin bir üretim koşulu olarak katıldığı üretim alanında mülk sahibinin sahiplenmesini olanaklı kılar. Bu mülkiyet, kapitalist üretim alanının geri kalan kısmında yer alan süreci engelleyen ve bu belirli alanda yaratılan artı-değere el atan bir araçtır; [artı-değerin -ç.] bu alan içindeki kapitalistle toprak sahibi arasında bölüşülmesini sağlar. Toprak mülkiyeti böylece, tıpkı sermaye gibi, ödenmemiş emek, karşılıksız emek üzerinde bir hak oluşturur. Ve işçinin somutlaşmış emeğinin, yani sermayenin, işçi üzerinde bir güç olarak belirişi gibi, toprak mülkiyetinde de, toprak sahibinin, ödenmemiş emeğin bir bölümünü kapitalistlerin elinden çekip almasına olanak sağlayan durum, toprak sahipliğinin bir değer kaynağıymış gibi görünmesine neden olur.

*Elbette hayır. -ç.

Modern toprak rantının varlığını açıklayan, işte bu durumdur. *Belirli bir miktar sermaye yatırımı için*, rant miktarındaki değişiklikler, yalnızca toprağın verimindeki farklılıkla açıklanır. *Belli bir verim eşitliğinde ise*, rant miktarındaki farklılıklar, ancak *yatırılan sermaye miktarındaki farklılıkla* açıklanabilir. Birinci durumda rant oranı, kullanılan sermayeye (ve ayrıca toprağın genişliğine) göre arttığı için rant yükselir. İkinci durumda rant oranı artar, çünkü aynı, hatta farklı [sermaye -ç.] oranı nedeniyle (eğer ikinci sermaye dozu aynı ölçüde üretken değilse) rant miktarı artar.

Bu teori açısından, en az verimli toprağın rant ödeyip ödemesinin önemi yoktur. Ayrıca, her ne kadar üretkenlikteki çeşitlilik, eğer yapay biçimde üstesinden gelinmemişse (ki olanaklıdır), sanayi üretimindeki birbirine benzer alanlarda olduğundan çok daha büyük olsa da, tarımdaki verimliliğin gerilemesi için hiç de gerekli değildir. Daha büyük ya da daha az verimlilikten söz ederken *aynı* ürünü kastediyoruz. Değişik ürünlerin birbiriyle ilişkisi ayrı bir konudur.

Toprağın kendisi üzerinden hesaplanan rant kira bedelidir, **rant tutarıdır**. Rant oranında herhangi bir artış olmadan artabilir. Eğer paranın değeri değişmeden kalıyorsa, bu durumda tarımsal ürünlerin görece değeri, tarım daha az üretken hale geldiği için değil, onun üretkenliği —her ne kadar artıyorsa da— sanayide olduğundan daha yavaş arttığı için yükselebilir. Öte yandan, para değeri aynı kalırken, tarım ürünlerinin para-fiyatında bir artış olması, ancak değerlerinde bir artış olmasıyla, yani tarımın daha az üretken hale gelmesiyle olanaklıdır (kuşkusuz, öteki metallerde olduğu gibi, bu artışa **arz üzerindeki geçici talep baskısının** neden olmaması koşuluyla).

Pamuklu sanayisinde, sanayinin gelişmesiyle birlikte hammadde fiyatı sürekli düşmüştür; demirde, kömürde vb. durum aynıdır. Burada, rantın artması, oranı yükseldiği için değil, ama daha fazla sermaye kullanılmasıyla olanaklı olmuştur.

Ricardo şu görüştedir: Hava, ışık, elektrik, buhar, su gibi doğa güçleri bedavadır; toprak değildir çünkü sınırlıdır. İşte yalnızca bu nedenle bile, tarım öteki sanayilere göre daha az üretkendir. Eğer toprak, doğanın öteki öğeleri ve güçleri gibi, istenen her miktarda elde edilebilir, **yaygın ve sahiplenilmemiş** olsaydı, o zaman çok daha üretken olurdu.

|| 458| *İlkin*, eğer toprağı, herkes, başlangıçta olduğu gibi, serbestçe kullanabilseydi, o zaman *sermaye oluşumunun* özsel öğesi eksik kalırdı. İnsandan ve onun emeğinden ayrı olarak üretimin en önemli öğesi ve üretimin başlangıçtaki tek koşulu elden çıkarıla-

maz ve mülk edinilemezdi. Böylece de bir başkasının mülkü olarak, işçiyle karşı karşıya gelmez ve onu ücretli emekçi haline getiremezdi. Ricardo'nun anladığı anlamda, yani kapitalist anlamda, emeğin üretkenliği, başkasının ödenmemiş emeğinin "üretilmesi" böylece olanaksız hale gelirdi. Ve bu, kapitalist üretimi tümüyle durdururdu.

Ricardo'nun değindiği doğa güçlerine gelince, bunların kısmen hiçbir şey ödemedi elde edilebileceği, kapitaliste herhangi bir maliyeti olmayacağı doğrudur. Kömür [kapitaliste -ç.] bir şeylere mal olur, ama, suyu bedava sağladığı takdirde buharın ona bir maliyeti yoktur. Ama şimdi, örneğin buharı ele alalım. Buharın özellikleri her zaman yerli yerinde durur. Onun sınıai bakımdan yararlılığı, kapitalistin sahiplendiği yeni bilimsel bir keşiftir. Bu bilimsel keşif sayesinde, emeğin üretkenliği ve onunla birlikte, görece artı-değer artmıştır. Başka deyişle, emeğin bir günlüğü üzerinden kapitalistin sahiplendiği ödenmemiş emek miktarı, buharın yardımıyla artmıştır. Buharın üretken gücüyle toprağın üretken gücü arasındaki fark öyledir ki, ödenmemiş emeği, biri kapitaliste bırakır, öteki toprak sahibine; toprak sahibi işçiden değil kapitalistten alır. Bu nedenle kapitalist bu ögenin "hiç kimseye ait olmaması" konusunda çok gayretlidir.

Yalnızca şu kadarı doğru: kapitalist üretim tarzında kapitalist, yalnızca gerekli bir görevli olmakla kalmaz, üretimin başat görevlisi olur. Toprak sahibi, bu üretim tarzında, tersine, hayli gereksizdir. Onun için, toprağın *ortak mülk olmaması tek gerekliliktir*; toprağın, işçi sınıfıyla, ona *ait olmayan* bir üretim koşulu olarak karşı karşıya gelmesindedir; toprak devlet mülkü haline gelirse yani rantı devlet alırsa, amaca tamamen varılmış olur. Toprak sahibi, eski dünyanın ve ortaçağın üretimdeki bu önemli görevlisi, sanayi dünyasında, *gebe kalmış hayvanın yararsız bir ikinci gebeliği* gibidir. Bu nedenle radikal burjuva ([bir yandan -ç.] *tüm öteki vergilerin ortadan kaldırılmasını gözlerken*) burjuva sınıfın, devlet mülkü biçimiyle, sermayenin ortak mülkü haline dönüştürmeyi arzuladığı toprağın özel sahipliğini yadsıyarak teorik bakımdan daha ileri gider. Ama pratikte, buna cesareti yetmez; çünkü, bir mülkiyet biçimine —çalışma koşullarından birinin özel mülkiyetine— saldırı, öteki biçimin üzerine de ciddi ölçüde kuşku çekebilir. Kaldı ki burjuvanın kendisi de toprak sahibi haline gelmiştir.

[4. Rodbertus'un, Tarımsal Hammaddeler Değer Taşımaz Tezinin Yanıtlıcılığı]

Şimdi gelelim bay Rodbertus'a.

Rodbertus'a göre, tarımda hiçbir hammadde hesaplara dahil edilmez, çünkü, Rodbertus bizi temin ediyor ki, Alman köylü, tohumluğun, hayvan yeminin vb. kendisine herhangi bir maliyeti olduğu düşüncesinde değildir. Rodbertus da bunları üretim maliyetleri [arasında -ç.] saymıyor; gerçekte *yanlış* hesap yapıyor. Çiftçinin 150 yılı aşkın bir süredir, hesaplarını doğru yaptığı İngiltere'de bu duruma göre, *herhangi bir* toprak rantı olmaması gerekir. Demek ki, varılacak sonuç, Rodbertus'un çıkardığı sonuç olmamalıdır; yani çiftçi, kâr oranı, imalattaki kâr oranından daha yüksek olduğu için değil, ama, yanlış hesap sonucu, *daha düşük* bir kâr oranıyla yetindiği için rant öder sonucu çıkarılmamalıdır. Kendisi de bir kiracı-chiftçinin oğlu olan ve Fransız tarımını yakından tanıyıp bilen Dr. Quesnay bu düşüncüyü hiç de sıcak karşılamazdı herhalde. Quesnay, [*Tableau Economique*'inde], kiracı çiftçinin gereksindiği hammaddeye, *yıllık* 1.000 milyonluk —her ne kadar onu aynı olarak yeniden-üretiyorsa da— *gider* olarak yer verir.

Her ne kadar bir grup imalatta hemen hemen hiç *sabit sermaye* ya da makine bulunmazsa da, bir başka grupta —ulaştırma sanayisinin tümünde, vagonu, demiryolunu, gemiyi vb. [kullanarak] yer değişimi üreten sanayide— tek bir hammadde yoktur, yalnızca üretim gereçleri vardır. Bu tür sanayi dalları kârdan ayrı olarak herhangi bir rant bırakır mı? Bu sanayi kolu, örneğin maden sanayisinden, hangi bakımdan farklıdır? Her ikisinde de yalnızca makineler ve buharlı gemiler, lokomotifler ve madenler için kömür, atlar için yem, vb. *yardımcı materyal* kullanılır. Kâr oranı, bir sektörde neden ötekinden farklı hesap edilsin? Köylünün üretime *aynı* olarak yatırdığı *öndelikler*, koyduğu toplam sermayenin beşte-biriye; o zaman buna, makine ve emek-gücü alımı için yatırılan *öndelik* olarak beşte-dört eklememiz gerekirse, toplam giderler 150 quarter olur. Şimdi eğer köylü %10 kâr ederse, o zaman bu 15 quarterdir, yani brüt ürün 165 quarter olur. Bundan, 30 quartere eşit olan beşte-biri çıkarırsa ve 15 quarteri yalnızca 120'ye göre hesap ederse, kârı %12½ olur.

Bir başka biçimde, [hesabı -ç.] şöyle de yapabiliriz: [köylünün -ç.] ürününün değeri ya da ürünü 165 quartere (330 sterline) eşittir. Öndeliklerini 120 quarter (240 sterlin) hesaplıyor; bunun %10'u 12 quartere (24 sterline) eşittir. Oysa brüt ürünü 165 quarterdir; bundan 132 quarter düşülecektir; geriye 33 quarter kalır. Ama bundan